

KLASİK ARAP LİTERATÜRÜNDE İLK OTOBİYOGRAFİ ÖRNEKLERİ:

HAKÎM ET-TİRMİZÎ'NİN *BÜDÜVVÜ ŞE'N* İSİMLİ ESERİ

THE FIRST EXAMPLES OF AUTOBIOGRAPHY IN CLASSICAL ARABIC LITERATURE:

HAKÎM ET-TIRMIDHÎ'S WORK NAMED *BUDUWWU SHA'N*

Ferhat Gökçe*

Öz

Hicrî üçüncü asrın önemli simalarından Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ilim ve kültür hayatımızda birçok alanda öncü bir isim olmuştur. Hadis ilminde hadis yorumculuğunun ilk örneklerini vermesi, hikmet ilminden ilk defa bahseden kimse olması, nazarî tasavvuf kapsamındaki birçok konuda ilk görüşleri dile getirmiş olması onu ayrıcalıklı kılan hususlardan birkaç tanesidir. İlim-kültür geleneğimizde onun ilk örneklerinden birisini verdiği alanlardan birisi de otobiyografidir. *Büdüvvü Şe'n*, türünün ilk örneklerinden olup onun otobiyografik mahiyetteki bir eseridir. Küçük hacimli bu eser, modern dönemlerde ilk defa Hellmut Ritter (1892-1971) tarafından keşfedilen bir nüshası esas alınarak basılmıştır. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde yer alan bu nüsha üzerine iki neşri gerçekleştirilen bu eserin Arap literatüründe daha özeldir tasavvuf literatüründeki yeri dikkat çekmektedir. Hakîm et-Tirmizî'nin hayatının ve manevî tecrübelerinin bir kaynağı olarak *Büdüvvü Şe'n*, otobiyografi telif etme gayesiyle yazılmamıştır. Bununla birlikte bu kıymetli eser, yazarın kişisel deneyimlerine yer veren, manevî ve dini yönelimlerine ışık tutan, toplumsal ve kültürel bağlama dair ipuçları sunan ve eğitici ve öğretici değerleri aktaran bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Otobiyografi, Hakîm et-Tirmizî, *Büdüvvü Şe'n*.

Abstract

Hakîm et-Tirmidhi (d. 320/932), one of the significant figures of the third century Hijri, has been a pioneering name in various fields of knowledge and culture. His contributions to the science of hadith, including the first examples of hadith commentary, being the first to mention the science of wisdom, and expressing initial views on many topics within theoretical mysticism are just a few aspects that distinguish him. In our tradition of knowledge and culture, one of the areas where he provided one of the first examples is autobiography. *Buduwwu Sha'n* is one of the first examples of its kind and is an autobiographical work of his. This small-sized work was published based on a manuscript discovered for the first time in modern times by Hellmut Ritter (1892-1971). The analysis of this manuscript, located in the Library of the Faculty of Language, History, and Geography at Ankara University, highlights its significance in Arabic literature, particularly in the literature of mysticism. As a source of Hakîm et-Tirmidhi's life and spiritual experiences, *Buduwwu Sha'n* was not written with the purpose of composing an autobiography. However, this valuable work presents itself as a source that includes the author's personal experiences, sheds light on his spiritual and religious orientations, offers clues about the social and cultural context, and conveys educational and instructive values.

Keywords: Autobiography, Hakîm at-Tirmidhi, *Buduwwu Sha'n*.

Bu çalışma, 17-18 Ekim tarihleri arasında Özbekistan/Tirmizî'de düzenlenen Uluslararası Mâverâünnehir'den Anadolu'ya İslâm Âlimleri: İmâm Tirmizî ve Hakîm et-Tirmizî Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

* Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri (Hadis), E-posta: ferhatgokce@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8181-1088

GİRİŞ

Hicrî üçüncü asırda Mâverâünnehir'de yetişen Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) İslâm ilim kültür tarihinde birçok alanda ilklerin sâhibi olan âlim ve mutasavvıf bir şahsiyettir. Hakîm, aynı zamanda Tirmiz şehrine mensup iki önemli âlimden birisidir. "Tirmizî" denilince ilk akla gelen isim olan Ebû İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892), Tirmiz'in dolayısıyla da Mâverâünnehir'in ilim geleneğinin bir temsilcisidir. Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan eserlerden zaman zaman Sünen olarak da isimlendirilen *el-Câmiu's-Sahîh*'in müellifidir. Aynı şehre mensup olan diğer meşhur âlim Hakîm et-Tirmizî ise ilmin yanı sıra irfan ve hikmet geleneğimizin önemli bir temsilcisi olmuştur. Tirmizli bu iki âlim bizlere Mâveraüünehir'de ilim ve hikmetin, ilim ve marifetin, hüküm ve hikmetin, zâhir ile bâtın'ın birlikte yürütüldüğünün güzel bir örneğini vermektedir. Hakîm et-Tirmizî, kendi ifadesiyle aklî ve naklî ilimleri, ilim ve irfânı kendi hayatında meczeden bir âlimdir (Hücvîrî, 2010, s. 2). Bunun bir yansımalarını pek çok eserinin yanı sıra (Bereke, 1997, ss. 196-199; Çift, 2008, s. 47-74) manevî tecrübelerine odaklandığı, ilim serüveni konusunda sonraki nesillere kaynaklık edecek bir eser olan *Büdüvvü Şe'n*'inde görülmektedir.

Hakîm et-Tirmizî, ilim geleneğimizde ve tasavvufta birçok alanda öncü bir isim olmuştur. Onun öncülüğünü gördüğümüz alanlardan birisi de bu çalışmada ele alınacak olan *Büdüvvü Şe'n* isimli otobiyografik eseridir. Hakîm, Arap edebiyatında klasik dönem ilk otobiyografi yazarlarından birisi olarak kabul edilir. O'nun hayatıyla ilgili bilinenlerin önemli bir kısmı bu eserinde yer alan beyanlarına dayanır. Hakîm et-Tirmizî'nin hayatına dair ilk ve en güvenilir kaynak olması ve şu ana kadar detaylı araştırmalara konu edinilmemiş olması hasebiyle bu önemli eserinin incelenmesinin gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Bu düşünceden hareketle aslında önemli olmasına rağmen çok fazla dikkatleri çekmeyen, üzerine ciddi araştırmalar yapılmayan Arap edebiyatında otobiyografi geleneği üzerine de bazı mülahazalarda bulunacağız.

Sonraki dönemlerde Gazzâlî (ö. 505/1111) İbn Atullah el-İskenderî (ö. 709/1309), Suyûtî (ö. 911/1505) ve klasik dönemde en son ve en hacimli örneğini Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'de (ö. 973/1565) gördüğümüz otobiyografi yazım geleneğinin Muhâsibî (ö. 243/857) ve Hakîm et-Tirmizî ile başlatılarak incelenmesi gerekmektedir. İslâm âlimlerini ve sûfilere otobiyografi yazımına sevk eden faktörler üzerinde durulmalı, İslâm geleneğinde yüzyıllara sâri gelişen biyografi ilmine kıyasla otobiyografi yazımının konumu incelenmelidir. Şu ana kadar Arap literatüründe otobiyografiler üzerine kapsamlı çalışmaların yapılmamış olması, tasavvuf literatüründeki önemine rağmen otobiyografilerin tasavvuf araştırmalarına da konu

edinilmemesini bir eksiklik olarak değerlendirmekteyiz. Günümüzde çoğu zaman batı medeniyetinin hâkim olduğu bir alan olarak değerlendirilebilen (Siedler, 1998, ss. 668-670) otobiyografi yazım geleneğinde İslâm âlimlerinin üstlendiği rolü tespit etmek bu konudaki yanlışları bertaraf edecektir. Nitekim bazı batılı edebiyat araştırmacıları otobiyografiyi Batı kültür, düşünce ve hayat tarzının bir ürünü olarak değerlendirmekte, diğer kültürlerde bu alanda ortaya konan çabaları dikkate almamaktadırlar (Hoşgör, 2006, s. 118). George Gusdorf, "Conditions et limites de l'autobiographie" isimli makalesinde otobiyografinin Batı kültürünün bir ürünü olduğunu ve Batı dünyasında doğduğunu savunur (Thomas Phlipp, 1993, s. 576). Gusdorf'a göre otobiyografi bu kültürel coğrafyanın dışında bulunmaz ve modern insana özgü sorunların kültürel bir ifadesinden başka bir şey değildir. Bu yüzden Batı dünyasında dahi Ortaçağlarda bu türe rastlamanın mümkün olmadığını savunmuştur. Ancak bu görüşe karşı çıkanlar da olmuştur. Susanne Enderwitz bu görüşe karşı Gazzâlî (ö. 505/1111), Şa'rânî (ö. 973/1565), Usâme b. Munkiz (ö. 584/1188), Huneyn b. İshâk (ö. 260/873) ve İbn Sinâ'yı (ö. 428/1037) hatırlatarak Gusdorf'a karşı bir duruş sergilemiştir. Bununla birlikte o de otobiyografi yazımının burjuva toplumunun bir neticesi olarak ortaya çıktığı düşüncesine de katılmıştır (Hoşgör, 2006, s. 127). Burada modern dönem bir yazın türü olarak otobiyografi türü ile ilgili tartışmalara girmeyi düşünmemekteyiz. Ancak her ne kadar modern dönemlerde çerçevesi belirlenen otobiyografi kapsamında değerlendirilmese de otobiyografik mahiyette eserlerin İslâm ilim kültür tarihinin erken dönemlerden itibaren başlamış olduğunu bunlar içerisinde tasavvufi gayelerle yazılan otobiyografilerin önemli bir yer tuttuğunu başlangıcını temsil etmiş olması hasebiyle *Büdüvvü Şe'n*'in dikkate alınması zaruretini ifade etmemiz gerekir.

Klasik dönem Arap literatüründe biyografilerin birçok alanda müstakil literatürleri oluşturacak seviyeye ulaştığı bilinmektedir. Biyografiler başta hadis ve İslâm tarihi alanları olmak üzere tüm islâmî ilimlerin en temel kaynakları arasındadır (Birişik & Efendioğlu & Kaya & Öz & Öngören & Avcı, 2010, c. 39, s. 288-299).

Bunun yanında otobiyografilerin klasik dönemde hem kavramsal hem de literatür olarak ayrı bir tür teşkil edecek şekilde müstakil bir alan olarak görüldüğü söylenemez. Otobiyografiler de büyük ölçüde biyografi literatürü içerisinde yürütülmüştür. Nitekim otobiyografik eserlerin biyografiler arasında zikredildiği görülmektedir (Avcı, 2010, s. 297). Öte yandan bugün otobiyografi olarak isimlendirilen bazı eserler aslında otobiyografik bir gaye için yazılmamıştır. Örneğin ilk otobiyografi örneklerinden birisi olarak bu çalışmada ele alacağımız *Büdüvvü Şe'n* otobiyografik bir yazım gayesiyle kaleme alınmamıştır. Yazarın bu

yönde bir gayesi ve çabası da bulunmamaktadır. Manevî tecrübelerini anlatan bir eser kaleme alma gayesiyle yazdığı eserinde dolaylı olarak kendi hayatından aktarımlarda bulunmuştur. Ancak zaman içerisinde bu türün gelişimiyle birlikte klasik dönem son örneklerinin verildiği dönemlerdeki otobiyografi örneklerine baktığımızda otobiyografik bilgi aktarımının artık bir yazım gayelerinden birisi olduğu görülmektedir. Mısırlı mutasavvıf Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), Arap literatürünün klasik dönem son otobiyografi yazarlarından birisi olarak gösterilmektedir. Şa'rânî, *Letâifü'l-Minen ve'l-Ahlâk fî Beyâni Vücûbi't-Tehaddüs bi Nimetillâhi ale'l-İtlâk: el-Minenü'l-Kübrâ* isimindeki otobiyografisi ilk otobiyografilerden birisi olan Hakîm'in *Büdüvvü Şe'n*'i bu yazın geleneğinin altı asır sonra ulaştığı seviyeyi göstermektedir. Şa'rânî, "Klasik dönem en kapsamlı ve en son yazılan otobiyografi" olarak tanımlanan *Letâifü'l-Minen*'de kendisini otobiyografi yazımına sevk eden sebepler üzerinde detaylı bir şekilde durmaktadır. Şa'rânî, otobiyografi yazıma sebeplerini şu şekilde sırlamaktadır:

1. Kardeşlerimin (ihvân) ahlâk konusunda beni örnek almaları, onlarla ahlaklanmaları ve bundan dolayı Allah'a şükretmeleri için,
2. Ölümünden sonra da kitap kaldığı sürece şükürümün devam etmesi için,
3. Asrımın insanlarını şeriat kitaplarının ezberlenmesinde beni örnek almaları için ilim ve ameldeki derecem konusunda bilgilendirmek için,
4. Menâkıbımdan aktarımlarda bulunmak isteyen kardeşlerimi araştırma yapmaktan kurtarmak, geçmiş dönemlerde âlimlerin ve sâlihlerin menâkıbılarını bir araya getiren kimselerin yaptığı gibi (menâkıbıma) fazlalık ve eksiklik karıştırmaları ihtimaline karşı (kendi yazdığım menâkıbıma) uymaları için
5. (Bu eseri yazmada) Selef-i sâlihîn'i kendime örnek almamdır. Yüce Allah'ın nimetlerini anlatarak, insanların ilim ve tarikatı kendilerinden öğrenmeleri için kendi durumlarını açıklayarak tabakâtlarında menâkıbilerini zikreden bir grup benden önce gelmiştir (Şa'rânî, 1999, ss. 5-6).

Şa'rânî'nin otobiyografi yazımına dair bu gerekçeleri bilinçli bir hayat hikâyesi yazma amacının bulunduğunu hicrî 10. asırda artık otobiyografinin tür olarak olgunlaştığını ve en olgun ürünlerini verdiğini açıkça görmektedir. Muhâsibî ve Hakîm et-Tirmizî'nin ve sonraki sûfîlerin otobiyografik mahiyetteki eserleri, otobiyografilerin bu seviyeye ulaşmasında ve otobiyografi türünün gelişimine katkıda bulunmuştur.

Bu çalışmada klasik dönem otobiyografilerinin ilk örneklerinden birisi olarak kabul edilen bir eser hakkında tespit ve değerlendirmelerde bulunulacaktır. Klasik dönem otobiyografi

geleneği içerisinde Hakîm et-Tirmizî'nin eserinin yeri ve bu eserin incelenmesi üzerinde durulacaktır. Eserle ilgili değerlendirmelere geçmeden önce bu çalışmanın şu sorulara cevap aramaya çalışacağını her birine tek tek cevap verme amacıyla olmasa da soru ve sorularda dile getirilen sorunlara işarette bulunma amacını güttüğünü ifade etmemiz gerekir:

1. Klasik Arap literatüründe ilk otobiyografi örnekleri hangileridir?
2. Otobiyografiler, biyografiler kadar ilgi görmüş müdür? Devasa bir biyografi geleneğinin karşısında otobiyografi yazımı bir gelenek kapsamlı bir literatüre sahip midir?
3. Klasik Arap literatüründeki otobiyografiler ile Hakîm et-Tirmizî'nin otobiyografisi üzerine çalışmalar yapılmış mıdır? Yapılmışsa bu çalışmaların mahiyeti nedir?
4. Hakîm et-Tirmizî'nin ilk otobiyografi eserleri arasındaki yeri, bu eserlerden farklı ve özgün yönleri nelerdir?
5. Hakîm, otobiyografi yazımında kendisinden sonrakilere etkiye bulunmuş mudur?
6. Tasavvuf literatüründe otobiyografi yazımı nasıl değerlendirilmelidir?
7. İlim ve kültür hayatımızın aydınlatılmasında otobiyografilerden yeterli derecede istifade edilmekte midir?

Şimdi öncelikle el-Hakîm'in bu eserinin hangi kavrama ya da literatür türüne tekabül ettiğini ele almaya çalışacağız.

1. Klasik Dönem Arap Edebiyatında Otobiyografiler, Kavram ve Literatür:

Otobiyografi (Autobiography) kavramı modern Türkçemize geçen Yunanca kökenli bir terim olup üç ana bileşenden oluşur. Oto (Auto), “kendisi” veya “öz” anlamına gelir. Kendi yaşamına dair bir anlatımı ifade eder. “Biyo” (bio) kelimesi, “hayat” veya “yaşam” anlamına gelir. Bireyin yaşam deneyimlerini, olaylarını ve süreçlerini kapsar. “grafi” (graphy) kelimesi ise “yazma” ve “yazı” anlamına gelir. Yazılı bir belge veya anlatımın oluşturulmasını ifade eder. Otobiyografi, bir insansın kendi tarihini yazması ya da bir insanın hayat hikâyesini kendisinin anlatmasıdır (Ensârî, İ. A. (2022), s. 1005-1007). Arapça'da klasik dönemlerde otobiyografiler için kullanılan özel bir terim bulunmamaktadır. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren giderek artan bir yazım türü olarak otobiyografi için modern Arapça'da birkaç farklı kavram kullanılır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Sîre (سيرة) ve Sîre Zâtiyye (السيرة الذاتية): İslâm tarihinde özellikle Hz. Peygamber'in hayatını anlatan eserler için kullanılan bu terim genellikle bir kişinin yaşam öyküsü veya biyografisi anlamında kullanılır. Modern Arapça'da Otobiyografi “السيرة الذاتية” terkihiyle ifade

edilmektedir. İlk otobiyografi örneklerinden birisi olan Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî'nin (ö. 313/925) otobiyografisi *es-Sîretu'l-Felsefiyye* ismini taşımaktadır. P. Kraus eseri *Resâ'ilu felsefiyye* içinde yayımlamış (Kahire 1939, ss. 99-111), Mahmut Kaya “Filozofça Yaşama” adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (*Felsefe Arkivi*, sy. 27 [İstanbul 1990], s. 91-201). (Kaya, (2007), ss. 479-485). İbn Sînâ'nın bir kısmını talebesi Ebû Ubeyd el-Cûzcânî'ye yazdırdığı ve bu yönüyle otobiyografisi sayılan *Sîretu's-Şeyhi'r-Reîs* isimli eserde hayat hikâyesi için “sîre” kelimesi kullanılmıştır. Eserin geri kalan kısmı Cûzcânî kaleme aldığı için eser otobiyografi-biyografi bileşkesi olarak değerlendirilmiştir (Kaya, 2024, Ekim, 13).

Cebbûr Abdunnûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî* isimli edebiyat terimleri sözlüğünde “sîre” maddesini ele alırken biyografi ve otobiyografi türleri arasındaki farklara dikkat çekmiş bu maddenin ilk alt başlığında “sîre”yi: “yazarın, insanlar arasında ünü yayılmış birinin hayatına dair bilgileri aktardığı çalışma” şeklinde tanımlamıştır. Otobiyografi kavramına tekabül eden Sîre zâtîyyeyi ise “ele alınan konu ve uygulanan metot bakımından, yevmiyyât ve müzekkirât türlerinden farklılık gösteren, müellifin kendi kalemıyla kendi hayatını hikâye ettiği belge” şeklinde tarif etmiştir (Cebbûr, 1984, s. 143). Yahyâ İbrahim Abduddâyim, “kişinin hayatını detaylı olarak kaleme almak” anlamında bir ıstılah olduğunu ifade etmiş, modern dönem edebiyatçılarının sîre ve terceme terimlerini eş anlamlı olarak kullanmalarından ötürü, otobiyografinin Arap dilinde “sîre zâtîyye” veya “terceme zâtîyye” mefhumlarıyla ifade edildiğini vurgulamıştır (Abduddâyim, 1974, s. 31).

b. Terceme (ترجمة) / Terâcim (تراجم): açıklamak, tefsir etmek, bir metni bir dilden diğerine çevirmek, bir kimsenin hayatını anlatmak anlamına gelen “terceme” kelimesinin çoğulu olan “terâcim” ıstılahi anlamda hadis ilminde kitapların ana bölümleriyle (kitâb) alt bölümlerin (bab) başlıklarını, hadis metnini birbirine nakleden râvilerin isimlerinden oluşan senedi, bir kimsenin biyografisini ve içinde aynı senede rivâyet edilen hadislerin toplandığı kitapları ifade etmektedir (Ahatlı, 2011, 483) Edebî bir tür olarak ise terceme kelimesi, Arap dilinde modern Arapça'da otobiyografiyi ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır. Daha çok “hâl tercümesi” ve “hayat hikâyesi” anlamlarıyla kullanılan terceme kavramının “tanınmış kişilerden birinin şahsiyetini ön plana çıkarmak ve bu şahsiyetinin azametini ortaya koymak için yazılan şey” gibi bir ıstılahî tarifi bulunmaktadır (Değirmenci, 2021, s. 10).

c. Muzekkirât/Hâtûrât: Modern dönemlerde hâtûrât türünde eserlerin yayılmasına paralel olarak Batı ile temasın sıklaştığı XIX. Yüzyılda özellikle Arapça'da ve Osmanlıca'da kavramı karşılayacak yeni kelimelere ihtiyaç duyulmuş, batıda kullanılan “memoires” kelimesine

karşılık olarak Arapça'da “müzekkirât” ve “zikreyât” kelimeleri tercih edilmiştir. Türkçe'de aynı dönemlerde Arapça asıllı hâtırâ/hâtırât kelimesi de bu yeni edebî metinler için kullanılmaya başlanmıştır. Kavramla ilgili M. Orhan Okay şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “Batı edebiyatlarında XVI. yüzyılda özel bir tür halinde ilk örnekleri görülen hâtırat, Doğu milletlerinde genellikle tarih, seyahat, tezkire, menâkıb gibi daha yaygın türlerde yazılmış eserlerin içinde yer almaktaydı. Nitekim Arap literatüründe rihlât, vefeyât, havâdis; Farsça'da sefernâme, tezkire nevilerindeki kitaplarda yer yer dikkati çeken hâtıra notlarına Türkçe'de de vekâyi', sergüzeşt, seyahatnâme, sefâretnâme gibi metinler arasında rastlanır. Benzer bir kavram karışıklığı Batı edebiyatları için de söz konusu olmuştur. Fransa'da bu kavramı karşılamak üzere “Annales, chroniques, commentaires, journal, souvenirs” gibi birbirinden az çok farklı terimler kullanılırken XVI. yüzyılın ortalarından itibaren türün bağımsızlık kazandığı ve özel bir kullanışla “mémoires” teriminin ortaya çıktığı görülmektedir.” (Okay, 1997, s. 445). Otobiyografi kavramını ifade etmek üzere kullanılan “sîre” ve “terceme” kavramının “yevmiyyât”, “müzekkirât” ve “i'tirafât” kavramlarından ve bunlara bağlı olarak gelişen literatür türünden farklılıklarının bulunduğunu belirtmek gerekir. Nitekim günlükler, hâtıralar ve itiraflar otobiyografik sayılabilecek hususlar barındırmakla birlikte bir müellifin kendi kalemiyle kendi hayatını anlattığı yazın türünden farklıdır (Değirmenci, 2021, s. 9).

Klasik dönem Arap edebiyatında ilk otobiyografi örneğinin kim tarafından ve ne zaman kaleme alındığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Değirmenci, 2021, s. 23). Bununla birlikte klasik dönem Arap literatüründe ilk dönemden itibaren telif edilmiş önemli otobiyografileri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857) *en-Nasâ'ihu'd-Dîniyye ve'n-Nefehâtü'l-Kudsiyye li Nef'i Cemî'i'l-Beriyye* Adlı Eseri
2. Huneyn b. İshâk (ö. 260/873) ve *Fimâ Esâbehû mine'l-Mihan ve's-şedâ'id mine'llezîne nâsabûhü'l-'adâve min Esrâri E'tıbbâ'i Zamânihi'l-Meşhûrîn* isimli eseri.
3. Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (ö. 313/925) ve *es-Sîretu'l-Felsefiyye* Adlı Eseri
4. Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) ve *Büdüvvü Şe'n* Adlı Eseri
5. İbn Sînâ (ö. 428/1037) ve *Siretu's-Şeyh* Adlı Eseri (Yarısını talebesi Ebû Ubeyd Cüzcânî'ye yazdırdığı hayat hikâyesidir).
6. Ebû Hamîd el-Gazzâlî (ö. 505/1111) ve *el-Munkiz mine'd-Dalâl* Adlı Eseri

7. Usâme b. Munkiz (ö. 584/1188) ve *Kitâbü'l-İ'tibâr* Adlı Eseri
8. Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb (ö. 776/1374-75) ve *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâtâ* Adlı Eseri
9. İbn Haldûn (ö. 808/1406), *el-İber* isimli eserde yer alan “et-Ta'rif bi'bni Haldûn mü'ellifi hâze'l-kitâb” başlıklı bölüm.
10. İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429) *Gâyetü'n-Nihâye* Adlı Eseri
11. Sehâvî (ö. 902/1497), *ed-Dav'ü'l-Lâmi'* otobiyografisine Yer Verdiği Bölüm.
12. Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) ve *Nuzûlu'r-Rahme fî't-Tahaddusbi'n-Ni'me* Adlı Eseri
13. Şemsuddîn İbn Tolûn (ö. 953/1546) ve *el-Fulkü'l-Meşhûn fî Ahvâli Muhammed b. Tolûn* Adlı Eseri
14. Abdulvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565) ve *Letâifü'l-Minen ve'l-Ahlâk fî Beyâni Vucûbi't-Tahaddus bi Ni'metillâh ale'l-İtlâk* Adlı Eseri
15. Abdullah b. Bulukkîn ez-Zîrî (ö. 1072/1090) ve *Kitâbu't-Tibyân* Adlı Eseri

Erken dönem otobiyografilerden Hakîm'in *Büdüvvü Şe'n*'ini literatür ve kavram bağlamında değerlendirecek olursak, yazıldığı dönemde eserin herhangi bir tür kapsamında ya da oluşan bir türe örnek olarak yazılmış olması söz konusu değildir. Klasik dönemlerde kişilerin kendilerinin yazdıkları hayat hikâyeleri için özel bir isim kullanılmaktadır. İlk örneklerini filozofların verildiği anlaşılmaktadır. Otobiyografiler arasında zikredilen Muhâsibî'nin *en-Nesâihu'd-Dîniyye* isimli eserinde Ümmetin ihtilâfları, zâhidler topluluğunun üstünlükleri, malın en büyük fesat sebebi olması, kanaat, tevazu, aklın şerefi gibi konular ele alınmaktadır. Mukaddime kısmı itibariyle tasavvuf çevrelerinde yazılan ilk otobiyografi olarak sayılabileceği belirtilmiştir (Erginli, 2020, s. 15). Hemen sonrasında bu alanda Hakîm et-Tirmizî gelmektedir. Eser, mukaddimesi itibariyle değil, bütünü itibariyle otobiyografik mahiyette olması ayırıcı vasfı olarak görünmektedir.

2. el-Hakîm et-Tirmizî'nin *Büdüvvü Şe'n* İsimli Eseri:

Büdüvvü Şe'n'in tespit edilen tek nüshası Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İsmail Saib I Koleksiyonu No. 1571'de kayıtlı nüshadır. Yazma Nüshada eserin başlığı *Büdüvvü Şe'ni Ebî Abdillâh Muhammed el-Hakîm et-Tirmizî Rahimehullâh* olarak geçmektedir. Bu ifade Ebû Abdillâh Muhammed el-Hakîm et-Tirmizî'nin –Allah ona rahmet eylesin- Vaziyetinin/Durumunun Başlangıcı” anlamına gelmektedir. Buradaki “durum” orijinal ifadesi ile “şe'n” her türlü iş, durum veya vaziyet anlamına gelmemekte eserin içeriğinden ve başlangıcından itibaren anlatım üslûbundan anlaşıldığı kadarıyla “manevî lütuflara mazhar olma durumunun başlangıcı” kastedilmektedir. Nitekim başına gelen

sıkıntıların olduğu bir dönemde yoğun riyâzet döneminden sonra kendisinin gördüğü rüyaları ile derecelerinin yükseldiğine dair hanımı tarafından görülen rüyalar bunu teyit etmektedir.

Ahmed Subhi Furat, eserle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: “(Hakîm et-Tirmizî) büyük bir sûfî be sünî kelâmcı olup, hayatı hakkındaki mâlûmatı, Buduvv Şa'n adında bizzat kendisi tarafından kaleme alınmış hal tercümesine borçluyuz. Bu nevin elimizde bulunan en eski nümûnelerinden biri olan mezkûr risâleye göre, 245 (859/860) yılı civarında Horasan'da Tirmiz şehrinde doğmuştur...” (Furat, 1979, 12/1, s. 386).

Büdüvvü Şe'n, 1965 yılında Osman Yahyâ tarafından *Hatmu'l-Velâye* isimli eserin mukaddimesinde neşredilmiştir (Hakîm et-Tirmizî, 1965, s. 14-32). Ancak Yusuf Zîdan, Osman Yahyâ'nın eserin önemini yeterince vurguda bulunmadığını, edebî önemine dikkat çekmediğini ve bu eşsiz metnin kayda değerliğini göz artı ettiğini belirlemiştir. Zîdan'ın kaydettiği üzere Osman Yahyâ eseri şu ifadeleriyle tavsif etmekle iktifa etmiştir: “Çok kısa özlü, rüya ve görüşlerle dolu, susuzluğu tam anlamıyla gidermiyor” (Yusuf Zeydan, 2024, Ekim, 13). Eserin diğer bir neşri ise İngilizce tercümesi ile birlikte Muhammed Khalid Masud tarafından gerçekleştirilmiştir (Hakîm et-Tirmizî, 1965, s. 331-343). Bernd Radthe tarafından Almanca ve Bernd Radtke ve John O'Kane tarafından yapılan İngilizce bir tercümesi daha yapılmıştır (Hakîm et-Tirmizî, 1996). Eserin kısmi bir tercümesi oldukça hatalar barındırmaktadır (Hakîm Tirmizî, 2002, s. 115-122). Eser'in Mahmut Ulucan ve Ömer Güngören tarafından yapılan tercümesi ise ilmi ve bilimsel kriterlere uygun olarak hazırlanmıştır (Ulucan & Güngören, 2022, 1-102).

el-Hakîm, eseri telif sebebi ile ilgili herhangi bir görüş belirtmemektedir. Ancak sürgün cezasının sona erdiği muhtemel tarih olan 285/898 yılının hemen sonrasında kaleme alınmış olduğuna dair görüşten hareketle yeni dönemde daha önce yapılan dedikoduları sona erdirmek ve kendisi ile ilgili oluşan menfî intibayı müsbete tahvil etmek maksadıyla böyle bir eser yazmaya karar verdiği dile getirilmektedir (Çift, 2008, s. 142-143). Kanaatimizce eserde rüyâlara dair geniş anlatımlar bu kanaate engel teşkil etmez bilakis onu destekler mahiyettedir. Nitekim *Büdüvvü Şe'n*'deki rüyaların Hakîm Tirmizî'nin manevî konumuna işaret etmek, onu eğitmek/uyarmak ve onun doğru yolda olduğunu göstererek onu teselli ve motive etmek gibi üç temel amaca hizmet ettiği söylenebilir (Ulucan & Güngören, 2020, s. 26). Siyasi baskılara maruz kaldığı dönemde, gördüğü rüyalarla Hakîm et-Tirmizî'ye destek olan eşinin eserde yer alan rüyaları da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

el-Hakîm'in manevî hayatında önemli bir role sahip olan rüyâlar *Büdüvvü Şe'n*'i kaleme alırken de etkili olmuş, kaleme aldığı eserini çoğunlukla kendisi ile alakalı rüyalar üzerinden kurgulamıştır. Eser bu yönüyle Sara Sviri tarafından şu şekilde değerlendirilmiştir: “Sadece

Arapça otobiyografik türdeki mevcut ilk metin değil, aynı zamanda ilk elden mistik deneyimleri ve rüyaları anlatan bir belge olarak da eşsizdir.” (Sviri, 2016, s. 467).

3. *Büdüvvü Şe'n*'in Otobiyografi Türleri Arasındaki Yeri:

Otobiyografi türünün Abbâsilerden modern dönemlere kadarki tarihi gelişimini *et-Tercümetu'sh-Şahsiyye* isimli otobiyografisinin mukaddimesinde inceleyen Mısırlı modern Arap Edebiyatçısı ve tarihçi Şevkî Dayf, Arap dünyasının otobiyografi türünü yabancı milletleri özellikle de Yunan toplumunu taklit ederek kendi edebiyatlarına kazandırdıklarını ifade etmiştir. Dayf, klasik dönemde telif edilen otobiyografik eserleri içeriğine göre kendine özgü bakış açısıyla felsefi, ilmî, edebî, tasavvufî ve siyâsî olmak üzere beş alt başlıkta tasnif etmiştir (Dayf, 1984, s. 5). Filozofların kaleme aldıkları otobiyografik eserlerde telif ettikleri çalışmalara değindiğini belirten Dayf, filozofların öncülüğünde başlayan bu geleneğin zamanla dönemin âlimlerinin, mutasavvıfların ve edebî yönü olan devlet adamlarının teveccüh gösterdiği etkili bir sanata dönüştüğünü kaydetmiştir.

Şevki Dayf'ın da belirttiğine göre yukarıda zikredilen her bir grubun otobiyografi yazımında kendine has bir yöntemi vardır. Filozoflar ve âlimler, eserlerinde ilmî ve felsefi hayatlarını anlatmaya büyük bir önem vermişler, otobiyografilerinde telif ettikleri eserlere değinmişlerdir. Bununla birlikte hayatları süresince çocukluklarında ve yetişmelerinde kendilerinde iz bırakan kişi ve olaylara, etkisinde kaldığı harici etkenlere değinen filozof otobiyografi yazarlarının az olduğu görülmektedir. Dayf'a göre filozoflar otobiyografilerinde bireysel/psikolojik ve sosyal yönden yoksun kalmışlardır (Dayf, 1984, s. 5).

Siyasi kimlikleri ağır basan yazarlar ise, otobiyografik eserlerinde siyasi hayatlarında dönüm noktası olarak addedilen olaylara ağırlık vermiş ve katıldıkları savaşlarda yaşanan hadisleri tasvir ederek eserlerinde aktarmışlardır. Siyasetçi otobiyografi yazarları ortaçağda ortaya çıkan önemli olayların arka planında yer alan etkenlere yer vermişlerdir. Bu yönüyle onların otobiyografileri diğerlerinden farklılık gösterir (Dayf, 1984, s. 6).

Mutasavvıf otobiyografi yazarları ise kendi hayatlarını anlattıkları eserlerinde, filozoflardan farklı olarak kendi manevi ve ruhsal tecrübelerini anlatma amacını taşımışlardır. Şevki Dayf otobiyografilerinde modern dönem otobiyografilerde şart olarak aranan yanlışlarını açığa vurma ve kusurlardan bahsetme özelliği taşıyan mutasavvıf otobiyografi yazarlarının sayısının az olduğunu belirtmiştir (Dayf, 1984, s. 5).

Erken dönem Arapça otobiyografiler birkaç değişik yöntemle yazılmıştır. Bazıları rivayet tarzındaydı, diğerleri, biyografik suretlerinden biraz farklı olan kişisel yazım tercümeleri şeklindeydi (Reynolds, 1998, s.124-125). *Büdüvvü Şe'n* bu otobiyografi türleri arasında mutasavvıfların yazdığı metotlarla yazılanlar kapsamındadır. Bu tür eserler kronolojik olarak

düzenlenmedikleri gibi temalara göre de düzenlenmemiştir. Sonraki dönem tasavvufi otobiyografilerde de bu durum devam etmiş, tasavvufi otobiyografiler, pratik ahlak ilkeleriyle donatılmış, manevî makamlar referans olarak dile getirilmiştir.

4. el-Hakîm et-Tirmizî'nin *Büdüvvü Şe'n* İsimli Eserinde Otobiyografik Anlatılar:

El-Hakîm et-Tirmizî'nin hayatı hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu konuda en önemli kaynak niteliğindeki eser otobiyografisi olarak kabul edilen *Büdüvvü Şe'n* isimli eserdir. Bu eser birçok araştırmacı tarafından ilk tafsilatlı sūfî otobiyografisi olarak kabul edilmektedir.

Büdüvvü Şe'n klasik Arap literatürünün ilk biyografi örneklerinden birisi olarak takdim edilmesine rağmen el-Hakîm et-Tirmizî eserini otobiyografik bir gaye ile yazmamıştır. Mazhar olduğu ilahi lütufları, rüyaları ve eşinin rüyalarını anlatmadaki amacı manevî terakkisini paylaşma gereği duymuş olmasıdır. Manevî sülük yolundaki tecrübelerini aktarırken hayatına dair bazı bilgilere de eserde yer vermek durumunda kalmıştır. Manevî tecrübeleri de şüphesiz onun hayatının bir parçasını teşkil etmektedir. Bu yönüyle bunlar da otobiyografinin bir parçası olarak kabul edilmelidir. Bunların yanı sıra el-Hakîm'in eserinde hayatına dair tespit edebildiğimiz pasajları şu şekilde sıralayabiliriz:

Tablo 1: <i>Büdüvvü -Şe'n</i> 'de Yer Alan Otobiyografik Anlatılar	
1	Sekiz yaşıma eriştiğimde Allah'ın kendi katından şeyhimi bana nasip etmesi benim bu vaziyetimin başlangıcıydı.
2	Şeyhim beni ilim öğrenmeye teşvik etti, beni eğitti ve bu konuda beni cesaretlendirdi.
	Böylece (ilim öğrenme) benim için bir alışkanlık haline geldi ve çocukluğumda oyun alanının yerini aldı.
3	Gençlik dönemimde hadis ve fıkıh ilimleri bende bir araya geldi
4	Yaşım yirmi yedi veya o civarda iken bende Allah'ın kutsal evine gitme arzusu meydana geldi ve bu gidiş benim için mümkün oldu.
5	(Bu yolculuğumda) hadis öğrenme isteğiyle Irak'a uğradım. Sonra Basra'ya geçtim. Ardından Recep ayında oradan Mekke'ye yola çıktım. Şaban ayının sonunda Mekke'ye ulaştım.
6	Hac görevimi yerine getirdikten sonra kalbimi kontrol altına alarak (memleketime) geri döndüm. Bu süreler içerisinde Mültezem'in yanında Allah'tan beni ıslah etmesini, benim dünyaya karşı rağbetimi kırmasını ve bana kitabı (olan Kur'ân'ı) ezberleme (nimetini) vermesini istemiş, bunların dışında bir şey dilemek aklıma gelmemiştir.
7	Ardından (memleketime) geri dönmek üzere yola çıktım. Yolculuğum süresince bana Kur'ân-ı ezberleme arzusu verildi. Bunun üzerine yolda onu ezberlemeye başladım. Memlekete ulaştığımda (ezberimi) tamamlayıncaya kadar (Allah) ihsanıyla bana bunu

	kolaylaştırdı.
8	Sonra ben kitaplardan –ismi bütün eksikliklerden münezzehe olan-Rabbimin övülecek işlerini araştırmaya; öğütler vasıtasıyla ve kendisiyle ahiret konusunda yardım istenilen şeylerden sözün güzelliklerini toplamaya başladım.
9	Ülke içerisinde (birinin bana) doğru yolu göstermesini istedim. Fakat bana doğru yolu gösterecek ve kendisiyle güçleneceğim bir şeyle bana nasihat edecek birini bulamadım
10	Oruç ve namaza koyulmak dışında kendisi için neyin istendiğini bilmeyen bir şaşkın gibiydim. Kulaklarıma marifet ehlinin sözü varana ve Antakî'nin kitabı bana ulaşana kadar bu şekilde devam ettim.
11	(Antakî'nin kitabını) inceleyerek okudum ve nefis terbiyesine dair bir şey buldum. Sonra bunu uygulamaya başladım. Allah bana yardım etti ve nefsimi arzularımı engellemesi ilham edildi. Hatta kalbime art arda bir şeyler öğretiliyor gibi oldum.
12	Bende Evde inzivaya çekilme ve çöle çıkma isteği meydana geldi. Kasabanın etrafındaki harabe ve mezarlıklarda dolaşıyordum. Bu alışkanlığım devam etti ve bu konuda bana yardımcı olacak samimi arkadaşlar aradım. Fakat bu bana zor geldi. Bunun üzerine ben de bu harabe ve ıssız yerlere gitmeyi sürdürdüm.
13	[Bu manevi hallerinden sonra rüyalara mazhar olmaya başlar] ben bu hal üzere iken uyuyan kişinin gördüğü şekilde bir rüya gördüm. Rüyamda sanki Allah'ın Elçi'sinin –Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun- kasabamızdaki Cuma namazı kılınan câmiye girdiğini gördüm. Ben de onun peşi sıra (câmiye) girdim ve onu takip etmeyi sürdürdüm. Maksûre'ye girinceye kadar yürümeye devam etti. Ben ise onun hemen arkasında ve çok yakınındaydım...
14	Bundan kısa bir süre sonra, bir gece namaz kılarken bana bir ağırlık çöktü ve yatağımın yanındaki namaz kıldığım yere başımı koydum.
15	Daha sonra arzularından sakınarak nefsimi eğitime, insanlardan soyutlanarak evde oturma ve uzun süre sessizce dua etme halim devam etti. Böylece bana ard arda ilhamlar verildi.
16	Bana yardım edecek birini istedim. Bunun üzerine geceleri toplantılarımız oluyor, münazara ve dua ediyor; seher vakitlerinde (Allah'a) yalvarıyorduk.
17	Sonra iftira ve karalamalar yoluyla başıma dertler geldi. Bu (durum) hakkımdaki yanlış yorum ve yalanlara dayanıyordu. Ama bunların hiçbirisine önem vermedim. İlim sahibi olduğunu iddia eden(ler) tarafından (birtakım) şeylere maruz bırakıldım. Onlar bana eziyet ediyor, beni hevâ (ya uyma) ve bidat (çıkarma) ile suçluyor ve (bana) iftira atıyorlardı. Ben ise gece gündüz azimle kendi yolumda devam ediyordum.
18	Sonunda sıkıntı şiddetlendi ve iş, beni Belh Valisi önünde karalamaya kadar vardı. (Bu) sıkıntı onun yanından bu işi araştırarak birini getirtti. (Bu kişi) ona (şu bilgileri) sundu: “Burada sevgi hakkında konuşan, insanları saptıran, bidat çıkaran ve peygamberlik iddia eden biri (var)” Hakkımda aklıma hiç gelmeyen şeyler uydurdular. Sonunda Belh'e gittim ve (Vali) hakkımda

	“sevgi üzerine konuşmaması” şeklinde bir sözleşme yazdırdı.
19	Sıkıntılar üzerime kesintisiz bir şekilde gelmeye devam etti. Sonunda nefsimi boyun eğdirmenin bir yolunu buldum. Daha önce de boyun eğdirme yoluyla nefsimi bir takım hususlara ikna etmeye çalışmışım. Ne var ki o kaçınmış ve bana itaat etmemişti. (Mesela) çarşıda eşeğe binme, paçavralar ve adi elbiseler içinde yalınayak yürüme; köle ve fakirlerin taşıdıkları türden bir şeyler taşıma gibi (nefsimi küçük düşürecek şeyler yapmışım). Ama bu uygulamalar bana zor gelmişti. Fakat bu dedikodu ve sıkıntılar başıma gelince nefsimin gücü kırıldı ve bu şeyler ona hücum etti. Böylece (nefsim) boyun eğdi ve itaat etti.
20	Ben bu haldeyken, bir gece zikir (yapmak) üzere kardeşlerimizden birinin konuğu olarak bir araya geldik. Gecedden Allah'ın dilediği kadar (bir zaman) geçince eve döndüm. Yolda iken kalbime tarif edemeyeceğim bir şekilde ilham verildi... Bu alışkanlığım her gece sabaha kadar devam etti. Geceyi uykusuz geçiriyor ve uyumuyordum. Böylece kalbim bununla kuvvetlendi.
21	Ülkede bir fitne ve isyan meydan geldi. Sonunda ülkede bana eziyet eden ve bana iftira edenlerin hepsi kaçtı. Onlar da bu fitneye maruz kaldılar, sürüldüler ve (sonunda) ülke onlardan kurtuldu.
22	Fakat bundan (çok uzun) bir müddet geçmedi ki (içlerinde) şehrin şeyhlerinin bulunduğu bir takım insanlar onlardan haberim olmaksızın kapımda toplandılar ve kapıyı çaldılar. Bunun üzerine onların huzuruna çıktım... sözlerim onları eser alarak kalplerini tamamen kapladı. Bunun üzerine insanlar toplanmaya başladı. Sayı o kadar arttı ki evimin kapasitesi bu kalabalığı kaldıramadı. Yol ve mescit de insanlarla doldu.
23	Ben kuvvet kazanıp öğrencilerim arttıktan ve öğütlerim kalpleri tesiri altına aldıktan sonra bu tipler ülkeye döndüler. İnsanlar bunun bir zulüm ve kıskançlık olarak o tiplerden kaynaklandığının farkına vardılar ve artık hiçbir söz onları etkisi altına almadı. O tipler de ümitlerini yitirdiler. Halbuki bundan önce başımı kaldırmaya (bile) cesaret edemeyeceğim bir şekilde Sultan'ı ve ülkeyi aleyhime çevirmişlerdir. Ama Allah
24	[Eşinin İkinci Rüyası] Bilmediğim bir yerde büyük bir havuz gördüm...Ben ve iki kız kardeşim bu havuzun başında oturuyor, bu üzümden alıyor ve yiyorduk.
25	[Eşinin İkinci Rüyası] ...Bunun üzerine ben de ona “Benim küçük çocuklarım var ve evimi temiz tutamıyorum” dedim. O da (buna karşılık) bana dilini işaret ederek “–Ben idrarı değil, bunu kastediyorum” dedi.
26	[Eşinin Dördüncü Rüyası] “...Muhakkak ki sen yeryüzünden bir grubu sıkıca tutan, yeryüzünün direklerinden (evtâd) bir direksin.”
27	[Ebû Dâvûd Hayyât'ın Rüyası: “O Denizin ötesinde bulunan Muhammed b. Ali'dir] Sonra Ebû Dâvûd Hayyât (bir rüya) gördü.
28	[Ahmed b. Cibrîl Bezzâz'ın Rüyası: Seni Allah'ın kutsal evini tavaf ederken gördüm] Sonra

	Ahmed b. Cibrîl Bezzâz bana anlattığı (bir rüyasın)da beni gördü...
29	[Muhammed b. Necm Haşşâb'ın Rüyası: "Allah'ın Elçisi'nin arkasında namaz kılyordun"] Sonra Muhammed b. Necm Haşşâb (bir rüya) gördü...
30	[Astronomiyle İlgilenmesi ve Bunun Üzerine Görülen Bir Rüya: Senden İstenilen bu değil"] Sonra bu yıllardan birinde zeval (vaktin)in durumunu hesaplamak; burçların durumu ile ilgili hesaplamaları ve usturlabı öğrenmek ile meşgul oldum ve kendimi tamamen (bu işe) verdim.
31	[Eşinin 8. Rüyası] Eğer Muhammed b. Ali bize yardım etmezse helak oluruz diyorlar. Şüphesiz ki o, dünya üzerinde yaşayanların tümünden bu kırk kişiyi bir araya getirecek. Eğer onları kırka tamamlamak için içlerinde bulunmazsam bu insanlar helak olur. Lakin beni Emîr'e hangi şey bildirecek ve ne zaman bildirecek? Bununla birlikte kırk (kişi)yi şahımla tamamlamam isteniyor. Çünkü tam kırk kişi yok. Habere göre Emîr Türkleri bunlara getirdi.
32	Rüyada sen Emîr'e gidince Türklerle beraber yavaşça ilerleyerek geri dönen insanlar gördüğüm zihnimde canlandı. Türkler ona eziyet etmiyorlardı. Onlarda görmüş olduğum korku kaybolmuştu.
33	Eşim devamla şöyle dedi: "Ben de Allah'a hamdolsun. Nasıl kurtuldun? Dedim. Bunun üzerine bana –elinle şu şekilde (işaretle bulunarak) –Farsça باش كاش (Yani keşke olabilseydi" dedin ve söylerine Arapça devam ederek): "Böylece sana söyledim." dedin.
34	[Eşinin 9. Rüyası] Sonra iki veya üç yıl içinde; iki yüz altmış dokuz senesinin Zilkade ayının sonuna on gün kala Cumartesi günü kuşluk vakti (bir rüya) gördü. (Hakîm et-Tirmizî, 1965, ss. 13-32; 2020, ss. 32-87).

Hakîm et-Tirmizî, kendisi, hanımı ve bazı dostlarının rüyalarını anlatmak üzere kaleme aldığı *Büdüvvü Şe'n* isimli eserde doğrudan ve dolaylı olarak otobiyografisine dair anlatılar tespit edebildiğimiz kadarıyla bu sıraladıklarımızdan ibarettir. Buradaki her bir anlatımın daha özelden detayları tespit edebildiklerimizin incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.

5. *Büdüvvü Şe'n* İsimli Eserde Yer Alan Otobiyografik Anlatıların İncelenmesi ve Değerlendirilmesi:

el-Hakîm et-Tirmizî'nin *Büdüvvü Şe'n* isimli eserinde verdiği bilgilerin aslında tamamı onun hayatı ile ilgilidir. Eserin büyük kısmı kendisinin, eşinin ve bazı kimselerin rüyalarından oluşmaktadır. Rüyalar ve rüya dışında ilhamlara mazhar olma gayesiyle telif edilen bu eserin modern anlamda bir otobiyografi olduğu hatasına düşmemek gerekir. Ancak eseri otobiyografik unsurlar taşıyan kıymetli bir eser olarak değerlendirebiliriz. Nitekim Salih Çift, Hakîm et-Tirmizî'nin bu eserini şöyle tavsif etmektedir:

“Tasavvufun ilklerinden olan bu risâle bir çeşit otobiyografidir. Müellif burada hayatı hakkında sınırlı bilgi vermekte, esas olarak eşinin ve bazı dostlarının kendisiyle ilgili gördükleri rüyaları nakletmektedir. Sembolik içerik itibariyle oldukça zengin olan bu rüyalar aynı zamanda Tirmizî'nin tasavvuf anlayışı ve kendisiyle alakalı düşünceleri hakkında bazı ipuçlarını da barındırmaktadır.” (Çift, 2008, ss. 145-146).

Yukarıda otuz dört maddede el-Hakîm'in hayatının detaylarına dair tespit ettiğimiz pasajları bir araya getirdik. Bunları değerlendirecek olursak;

- Eserde el-Hakîm'in eğitimi hakkında az da olsa bazı bilgiler edinmekteyiz. Hakîm et-Tirmizî'nin eğitim hayatı ile ilgili bilinenler oldukça sınırlıdır. Bunların hemen hemen tamamının *Bûdîvvü Şe'n*'e dayanılarak verilen bilgilerden ibaret olması eserin kıymetini artırmaktadır. Buna göre o 8 yaşında tahsil hayatına başlamış, çocukluk yıllarını oyunla geçirmek yerine ilimle geçirmiştir. Henüz gençlik yıllarında “ilm-i âsâr” ve “ilm-i rey”e yani fıkıh ve hadis ilimlerine ya da aklî ve naklî ilimlere ilgi duyduğunu belirtmiştir.
- Eserin başlangıcında çocukluk yaşlarından itibaren kendisini ilme teşvik ettiğini ve şeyhi olarak adlandırdığı kişi eserde hocası olarak zikredilen tek kişidir. İsim belirtmeden “şeyhim” dediği kişi büyük bir ihtimalle bir hadis âlimi olan babasıdır (Ceyûşî, 1970, s. 82; Bereke, 1997, s. 196).
- İlim için yaptığı yolculuklar hakkında bilgi edinmekteyiz. İlk yolculuğunu hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla Mekke'ye yapmıştır. Bu yolculuğunda hadis öğrenmek amacıyla Irak ve Basra'ya uğramıştır. Irak ifadesini Kufe ve Bağdat olarak değerlendirenler olmuştur. Her hâlükârda bu kavramın bir beldeye değil bir bölgeye işaret ettiğini belirtmemiz gerekir. Bu yolculuk onun hayatına yeni bir yön vermesi açısından dikkate değerdir. O bu yolculukla Horasan bölgesi dışında Bağdat ve Şam civarında yaşayan tasavvuf tarihinin önemli şahsiyetlerini görme ve onları tanıma fırsatı elde etmiştir (Salih Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, 74). Burada zikredilenleri biyografi kaynaklarıyla mukayese ettiğimizde onun ayrıca Nişabur ve Belh'e yolculuklarda bulunduğunu görmekteyiz (Sübki, 1964, c. 2, s. 245).
- Eserin asıl gayesi manevî hayatı ile ilgilidir. Eserde el-Hakîm'in manevî arayışı ve rüya ve ilham gibi manevî hallerinin bilgisine ulaşmaktayız. Eserde bir arayış içerisinde olduğu, nefis tezkiyesinde bulunduğu, geceleri ibadet, müzakere ve dualarla geçirdiği, kendisine yol gösterecek birine ihtiyaç duyduğu eserde nakledilmektedir. Belirli bir riyazet döneminden sonra ilham ve rüyalara mazhar olduğu belirtilmekte ve

rüyâların aktarımıyla eser tamamlanmaktadır. Küçük hacimli eserin büyük çoğunluğu bu rüyaların anlatımından ibarettir.

- el-Hakîm et-Tirmizî'nin sadece dini ilimlerle değil astronomi ile ilgilenmesi de dönemin ilim hayatına ışık tutması bakımından kayda değerdir. Hayatının bir döneminde kendisini tamamen bu ilme verdiğini söylemektedir.
- *Büdüvvü Şe'n*'de dönemin eserlerinden sadece birisini o da ismi zikredilmeksizin “Antakî'nin eseri” kaydıyla öğrenmekteyiz. Bu eser el-Hakîm'in hayatını şekillendiren, aradığını bulduğu bir eserdir. el-Hakîm et-Tirmizî'nin hayatını şekillendiren Antakî'nin kim olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak çoğunlukla onun Ahmed b. Âsım el-Antakî (ö. 239/853) olduğu hâkim bir görüş olmuştur (Furat, 1979, s. 386; Çift, 2008, s. 115). Ahmet Subhi Furat ise el-Hakîm'i etkisi altında bırakan eserin *Davâü'l-Kulûb* olmasını kuvvetle muhtemel görmüştür (Furat, 1979, s. 386). Salih Çift, Antakî'nin eserine uygun gördüğü *Kitâbu Devâi Dâi'l-Kulûb* ve *Ma'rifeti Himemi'n-Nefs* şeklindeki ismin dahi Tirmizî'nin ifadeleriyle uyum içerisinde olduğunu, dolayısıyla hayatını şekillendiren ve yönlendiren eserin bu eser olduğunu belirtmiştir (Çift, 2008, s. 212). Hakîm'in tesirinde kaldığı Antakî hakkında Radke ve O'Kane farklı bir kanaat belirtmiş, bu eserin Antakî'nin yazdığı değil, Muhâsibî'ye ait *er-Riâye* isimli eser olduğunu söylemiştir (Radthke & O'Kane, 1996, s. 2).
- el-Hakîm'in yaşadığı dönemde yaşadığı bölgeye dair bazı bilgiler edinebilmekteyiz. Nitekim otobiyografilerin en önemli özelliklerinden birisi sadece bireysel olmayıp aynı zamanda toplumsal bir yönünün bulunmasıdır (Köker, 2022, s. 92). Tam bir otobiyografi olmasa da *Büdüvvü Şe'n*'de de toplumsal unsurlarla karşılaşmaktayız. el-Hakîm et-Tirmizî'nin yaşadığı toplumda tasavvuf karşıtlığının bulunduğu, yöneticilere şikayetlerde bulunulduğu, tasavvuf erbabına huzursuzluk verildiği, toplumda bir takım huzursuzluk ve fitnelerin çıkarıldığı gibi hususları eserden öğrenmekteyiz. Buranın detaylarını biyografi kaynaklarında da görmekteyiz. Sülemî, onun *Hatmü'l-Velâye* ve *İlelü's-Şerîa* isimli eserlerini telif etmesi sebebiyle Tirmizî'den sürgün edildiğini, velilerin, peygamberlerden üstün olduğuna dair görüşlerini ayetlerle delillendirdiği yönünde şayiaların çıkarıldığını belirtmiş, daha sonra Belh'e gittiğini ve onlarla uyduğu için Belhlilerin ona sayı gösterdiklerini ifade etmiştir (Sülemi, 1998, s. 175). Bu örnek otobiyografide anlatılan bir konunun detaylarına biyografi kaynaklarından da ulaşabileceğimizi ve bunların da dikkate alınıp paralel bir okumaya tabi tutulması gerektiğini göstermektedir.

- Eserin sonunda zikredilen bir rüyanın tarihi de ilmi bakımdan kıymeti haizdir. Bu bilginin el-Hakîm'in vefat tarihini aydınlatıcı bir yönü bulunmaktadır. *Büdüvvü Şe'n*'de tarih verilen tek yer bulunmaktadır. Eşinin rüyalarından birisini anlatırken “269 senesinin Zilkade ayının sonuna on gün kala Cumartesi günü, kuşluk vakti bir rüya gördü” ifadesine yer vermektedir. Abdurrahmân Câmî'nin, *Nefâhatü'l-Üns*'ünü tercüme eden Lamiî Çelebi, el-Hakîm'in vefat tarihi olarak 255 senesini göstermektedir (Câmî, 1998, s. 397). Ancak, eşinin rüyasıyla ilgili olarak verdiği 269 tarihi verilen bilginin yanlış olduğunu ortaya koymaktadır.
- Eserde ailesi başta eşi, küçük çocukları olmak üzere bazı akrabaları ve döneminde yaşayan bazı şahsiyetlerin isimlerini görmekteyiz.
- Eser Farsça tarihi açısından kıymeti haizdir. İlk defa farsça ifadelerin kullanıldığı bir eser olması onu kıymetli kılmaktadır. Eserde yer alan bilgilerden eşinin Fars kökenli olduğu anlaşılmaktadır.
- Hakkında bir takım suçlamalar yapıldıktan sonra sıkıntılı dönemler geçirdiği ve bunu tersine çevirmek için büyük bir çaba sergilediği sonunda aleyhine olan bazı kişilerin dahi pişman olduklarına dair bilgilere eserde rastlamaktayız. Öğrencilerinin sayısının günden güne arttığı yönünde bir bilgi de el-Hakîm'in hayatının ilerleyen yıllarında toplumda büyük bir nüfuz sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Arap literatüründe otobiyografi yazımı İslâm'dan sonra başlamış olmakla birlikte ilk otobiyografi eserinin kim tarafından yazılmış olduğu tespit edilememektedir. Bu çalışmada ele aldığımız Hakîm et-Tirmizî'nin *Büdüvvü Şe'n* isimli eseri klasik dönem Arap literatürünün ilk örneklerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Çalışma boyunca vurgulandığı gibi “otobiyografi” olmakla “otobiyografik” olma arasındaki ayrım gözetilmelidir. Bu anlamda *Büdüvvü Şe'n* bir otobiyografi değil, otobiyografik unsurlar taşıyan bir eser olarak değerlendirilmelidir.

İslam ilim kültür tarihimizde fıkıh ve tasavvuf alanlarında birçok konuda öncü bir rol üstlenen Hakîm et-Tirmizî, *Büdüvvü Şe'n* isimli eseriyle otobiyografi geleneğine de önemli bir katkıda bulunmuştur. Hayatına dair az sayıdaki bilgilerin büyük çoğunluğunun bu eserde verilen bilgilerden ibaret olması hem eserin kıymetini ortaya koymakta hem de onun hayatının detayları konusunda kendisinden sonrakiler ve modern dönem araştırmacıları için kaynak teşkil etmektedir.

Būdūvvü Şe'n, tasavvufî otobiyografilerin tamamında olduğu üzere asıl itibariyle manevî hal ve makamlar, içsel tecrübelerin paylaşılması amacıyla kaleme alınmıştır. Asıl amaç yazarın hayatı hakkında bilgi vermek değildir. Bununla birlikte hem yazarın bireysel hayatı hem de dönemin toplumsal bazı olayları hakkında bilgi edinebildiğimiz bir kaynak müellifin hayatının ve yaşadığı dönemin aydınlatılmasında kendisinden istifade edilmesini elzem kılmaktadır.

Son olarak Hakîm et-Tirmizî tasavvuf tarihinin önemli bir figürüdür ve bu eser onun, yaşamı, tasavvufî deneyimleri, içsel yolculuğu, düşüncelerinin ve öğretilerinin anlaşılması açısından eldeki ilk ve en temel kaynak konumundadır. Aynı zamanda Hakîm'in bu eseri, yaşadığı dönem ve çevrenin ilmî ortamının aydınlatılmasında modern araştırmalarda bir başvuru kaynağı olarak dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abduddâyim, Yahyâ İbrâhim. (1974). *et-Tercemetü 'z-Zâtîyye fi 'l-Edebi 'l-Arabiyyi 'l-Hadîs*. Dâru İhyâi 't-Turâsi 'l-Arabî.
- Ahatlı, Erdinç. (1997). "Terceme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40, ss. 483-484. TDV Yayınları.
- Avcı, Casim. (2010). "Tabakat/İslam Tarihi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39, ss. 297-299. TDV Yayınları.
- Bereke, Abdülfettâh Abdullah. (1997). "Hakîm et-Tirmizî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 15, ss.196-199. TDV Yayınları.
- Birişik, Abdülhamit. (2010). "Tabakat/Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39, ss. 290-291. TDV Yayınları.
- Câmî, Abdurrahman. (1998). *Evliya Menkıbeleri (Nefehâtü 'l-Üns)*. (çev. Lamîî Çelebi). (Haz. S. Uludağ ve M. Kara). Marifet Yayınları.
- Cebbûr, Abdunnûr. (1984). *el-Mu 'cemü 'l-Edebî*. Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
- Ceyûşî, Muhammed İbrahim. (1970). *Al-Tirmidhi His Works and His Opinions on Sufism*. The University of London. (Doktora Tezi).
- Çift, Salih. (2008). *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*. İnsan Yayınları.
- Dayf, Şevkî. (1984) *et-Tercemetu 'ş-Şahsiyye*. Dâru'l-Mâ'ârif.
- Değirmenci, Ömer Faruk. (2021). *Klasik Dönem Arap Edebiyatında Otobiyografi: İbn Haldûn Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yüksek Lisans Tezi).
- Efendioğlu, Mehmet. (2010). "Tabakat/Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39, ss. 291-292. TDV Yayınları.
- Erginli, Zafer. (2020) "Muhâsibî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 1, ss.13-16. TDV Yayınları.
- Furat, Ahmet Suphi. (1979). "Tirmizi, Abû Abd Allah Muhammed b. Alî b. Al-Hasan b. Bişr al-Hakîm", *İslâm Ansiklopedisi*. MEB Yayınları.
- Hakîm et-Tirmizî. (1965). "Al-Hakîm al-Tirmidhi's Buduww Sha'n" (Çev. Muhammed Khalid Masud). *Islamic Studies*. 4/3. International Islamic University Islamic Research Institute, ss. 315-343.

- Hakîm et-Tirmizî. (1965). *Bûdüvvü Şe'n (Hatmü'l-Velâye içerisinde)*. (Thk. Osmân Yahyâ). Ma'hedu'l-Âdâbi'ş-Şarkiyye.
- Hakîm et-Tirmizî. (1996). *The Concept of Sainthood in Early Islamic Mysticism* (Çev. Bernd Radtke & John O'kane). Curzon Press.
- Hakîm et-Tirmizî. (2002). *Kalplerin Anahtarı "Hatmü'l-Eliyâ Kitabı"*. (Haz. Ömer Öngüt). Hakikat Yayınları.
- Hakîm et-Tirmizî. (2020). *Her Şey Böyle Başladı (Bûdüvvü Şe'n)*. (Çev. Mahmut Ulucan & Ömer Güngören). Nefes Yayınları.
- Hoşgör, Fatma Betül. (2006). "Modern Arap Edebiyatında Otobiyografiye Bir Örnek: Cebrâ İbrâhîm Cebrâ'nın Şâri'u'l-Emîrât Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Nüsha* 4 (23), 118-129.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. (2017). *Keşfü'l-Mahcûb*. (Haz. Süleyman Uludağ). Dergah Yayınları.
- Hücvirî. (2010). *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*. (Haz. Süleyman Uludağ). Dergah Yayınları.
- Kaya, Eyyüp Said. (2010). "Tabakat/Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39, ss. 292-294. TDV Yayınları.
- Kaya, M. Cüneyt, (2024). İbn Sînâ'nın Hayatı (Sîretü'ş-Şeyhi'r-Reîs) [Autobiography of Avicenna].
https://www.academia.edu/37630881/%C4%B0bn_S%C3%AEEn%C3%A2n%C4%B1n_Hayat%C4%B1_S%C3%AEret%C3%BC%C5%9F_%C5%9EEyhir_re%C3%AEs_Autobiography_of_Avicenna (13 Ekim 2024).
- Kaya, Mahmut, "Râzî, Ebû Bekir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34, ss. 479-485. TDV Yayınları.
- Köker, Saniye. (2022). *Otobiyografinin Biyografisi*. İlâhiyât Yayınları.
- Okay, M. Orhan. (1997). "Hâtırat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 16, ss. 445-449. TDV Yayınları.
- Öngören, Reşat. (2010). "Tabakat/Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39, ss. 295-296. TDV Yayınları.

- Öz, Mustafa. (2010). "Tabakat/Kelâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 39, ss. 294-295. TDV Yayınları.
- Radthke & O'Kane J., (1996). *The Concept of Sainthood in Early Islamic Myscticism*. Curzon Press.
- Razî, Ebûbekir Muhammed b. Zekeriyya. (1939). *Resâilu Felsefiyye li Ebîbekir Muhammed b. Zekeriyyâ er-Râzî*. Câmîiatu Fuad el-Evvel.
- Reynolds, F.D. (1998). "Shayh Abd al-Wahhâb al-Sha'rânî's-Sixteenth Century Defense of Autobiography". *Harvard Middle Eastern and Islamic Review*. 4/1-2. ss. 122-137.
- Siedler, Elisabeth. (1998). "Türk Otobiyografisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Türk Kültürü*, 427, (36), ss. 668-670.
- Sübki, Tâceddin. (1964). *Tabakâtü 'ş-Şâfiyyeti 'l-Kübrâ*. I-X., Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr.
- Sülemi, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin. (1998). *Tabakâtü 's-Sûfiyye*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sviri, S. (2016). "The Emergence of The Holy Man in Early İslamic Mysticism: The Myrtle in A Muslim Woman's Dream and its Late Antique Echoes". *Journal of Semitic Studies*, 61/2. ss. 463-495.
- Şa'rânî, Abdulvehhâb. (1999). *Letâifü 'l-Minen ve 'l-Ahlâk fî Vücûbi 't-Tahaddus bi-Nimetillâh ale 'l-İtlâk* (thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî). Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Thomas, Phlipp, "The Autobiography in Modern Arab Literature and Culture", *Poetics Today* 14:3 (Fall 1993), ss. 573-604.
- Zeydan, Yusuf. (2024, Ekim 13). *Fusûsi 'n-Nusûsi 's-Sûfiyye*. https://www.almasryalyoum.com/news/details/18798#google_vignette (13 Ekim 2024).